

Wybór jako podstawowy wyróżnik stylu językowego

MAREK RUSZKOWSKI

(Kielce

W antropologicznej teorii kultury pojęcie „styl” odnosi się do rozmaitych typów wytworów ludzkich i zachowań, przynajmniej o tyle, o ile są one znaczące, przekazują pewne informacje. Zasadniczą właściwością tak szeroko rozumianego stylu jest możliwość wyboru. M.R. Mayenowa podkreśla, że „pojęcie wyboru jest pojęciem kardynalnym zarówno z punktu widzenia rozumienia tego, czym jest styl, jak i z punktu widzenia opisu czy badania stylu”. „Ono gwarantuje równowagę między czynnikiem społecznym, tradycyjnym a twórczym, indywidualnym w wytworach i zachowaniach należących do kultury” (Mayenowa 1979: 324).

W większości teorii za podstawowe wyróżniki stylu językowego uważa się trzy elementy: wybór, układ i transformację. U różnych autorów są one wymieniane łącznie lub oddzielnie. Za ich pomocą badacze starają się dokonać rozróżnienia między językiem a stylem tekstu. A. Wilkoń pisze:

„Językiem tekstu jest całokształt znaków i form funkcjonujących w obrębie określonego utworu, natomiast stylem jest zespół tych znaków i form, które są nacechowane. Nacechowanie danych elementów wypowiedzi jest wynikiem wyboru, kombinacji i transformacji” (Wilkoń 1978: 20).

Podobne stanowisko zajmuje W. Górny:

„Styl tekstu to jego jakość strukturalna wynikła z doboru, układu i przekształcenia elementów językowych” (Górny 1987: 62).

Jednak w praktyce nie da się wyznaczyć ostrej linii między obydwoma pojęciami, stąd tak wiele prac pt. *Język i styl X-a*.

Najwięcej nieporozumień narosło wokół pojęcia wyboru. Wyjdźmy od dwóch skrajnych stanowisk.

Pierwsze reprezentuje J. Marouzeau, który utożsamiał wybór ze stylem: „Proces stylu przedstawia się jako wybór między możliwościami, ograniczony przez umysłowość użytkownika” (Marouzeau 1959: 16; cyt. za: Skubalanka 1969/70: 15). Zadaniem stylistyki – wg Marouzeau – jest ocena wyboru dokonanego w określonym tekście przez określonego autora (Dąbska-Prokop 1966: 37). Uważał on, że jeśli elementu językowego nie można zastąpić innym, to twórca tekstu też ma wybór – między tym elementem a elementem zero. Sprowadza się to do alternatywy: wyrazić coś językowo lub przemilczeć. Trudno zaakceptować w pełni to stanowisko, tym bardziej że znaczna część środków gramatycznych nie daje możliwości selekcji. Zawsze istnieje ograniczone pole wyboru, którego „dokonuje się przede wszystkim nie w obrębie dowolnie wytypowanego zbioru elementów, lecz w danym z góry polu możliwości wyboru” (Skubalanka 1969/70: 18). Pole to może mieć teoretycznie różne zakresy: 1. cały istniejący językowy repertuar, 2. cały językowy repertuar znany twórcy tekstu, 3. repertuar potrzebny do wyrażenia odpowiedniej treści w odpowiedniej sytuacji. Pierwszą ewentualność należy odrzucić, bo nikt nie zna wszystkich jednostek języka; drugą również, ponieważ znaczna ich część nie jest przydatna w tworzeniu konkretnego tekstu. Pozostaje więc możliwość trzecia, która jest częściowo skorelowana z poprzednimi.

Różne podsystemy języka stwarzają różne możliwości wyboru. Jak się wydaje, najbardziej synonimiczna jest leksyka i składnia (por. Klemensiewicz 1982: 572; Klebanowska 1990; Wierzbicka, Wierzbicki 1968: 181-3), w mniejszym stopniu fleksja, w jeszcze mniejszym słowotwórstwo, w najmniejszym zaś fonetyka, której synonimiczność polegałaby na wyborze jednej realizacji brzmieniowej spośród istniejących wariantów wymawianiowych.

Drugie skrajne stanowisko zajmują przedstawiciele niemieckiej szkoły neoidealistycznej – K. Vossler i L. Spitzer, którzy podkreślają, że styl ma niewiele wspólnego z wyborem, gdyż ekspresja językowa ma charakter spontaniczny, wyklucza więc wybór jako akt świadomego działania językowego (Mayenowa 1972: 15). Pogląd ten można co najwyżej odnieść do żywiołowych, emocjonalnych wypowiedzi potocznych, ale nie do stylu artystycznego czy naukowego.

Dla T. Milewskiego rozróżnienie: wybór spontaniczny – wybór świadomy jest istotnym elementem opozycji: stylistyka lingwistyczna – stylistyka literacka. Pierwsza z nich – zdaniem Milewskiego – „analizuje normy wyboru spontanicznego, nie obliczonego na efekt, a będące jedynie wynikiem swobodnej gry asocjacji”. Druga – „omawia normy wyboru świadomego przeprowadzonego ze współ-

działaniem refleksji, a mającego na celu wywołanie efektu” (Milewski 1973: 16-7, 23-4). Obecnie przeważa opinia, że przeciwstawianie stylistyki lingwistycznej stylistyce literackiej nie jest ani konieczne, ani możliwe, a badacz powinien integrować wiedzę językoznawczą oraz teoretyczno- i historycznoliteracką (Skubalanka 1976: 251).

Wybór informuje o genezie stylistycznej tekstu, którego struktura jest heterogeniczna, ponieważ zawiera elementy nacechowane i nienacechowane. T. Skubalanka wyraża opinię, że „wybór nacechowanych jednostek języka spomiędzy różnych językowych możliwości dokonuje się przy budowaniu tekstu, mieści się zatem w jakiejś „przestrzeni” między systemem, reprezentującym zbiór możliwości, a tekstem, stanowiącym realizację tych możliwości” (Skubalanka 1984: 14).

Należy odróżnić wybory niestylistyczne od wyborów stylistycznych. Do niestylistycznych trzeba zaliczyć wybór pragmatyczny (wybieramy jakiś element, bo jest bliższy rzeczywistości, którą chcemy przedstawić) i wybór gramatyczny (wybieramy element językowy, bo jest zgodny z normą). Wybór stylistyczny zakłada, że dokonujemy selekcji między elementami synonimicznymi. „Wybór stylistyczny jest wyborem między znakami realizującymi tę samą intencję komunikatywną, mającymi to samo znaczenie, ale nie realizującymi tej samej informacji, mającymi różną wartość indeksalną” (Mayenowa 1979: 336).

Z pojęciem wyboru łączą się dwie spośród czterech uniwersalnych technik akomodacji systemu językowego do tekstu (intensyfikacja, redukcja, kontaminacja, substytucja): intensyfikacja (nagromadzenie, zagęszczenie pewnych elementów językowych) i redukcja (celowe unikanie określonych struktur językowych) (Skubalanka 1986).

Istnieje jednak opinia, zgodnie z którą to nie wybór środków językowych decyduje o powstaniu stylu, ale wybór stylu determinuje na mocy norm stylistycznych użycie pewnych form języka (Barmiński 1981: 48). Wydaje się, że między obydwooma stanowiskami istnieje współzależność.

T. Skubalanka rozróżnia wybór jako proces (operację, procedurę, postępowanie) od wytworu te samej operacji (Skubalanka 1969/70: 15). Proces ma charakter psychologiczny, dynamiczny i jest związany z czynnością posługiwania się językiem, wytwór natomiast jest czymś statycznym i on przede wszystkim stanowi przedmiot badań językoznawczych.

Styl językowy powstaje jako synteza dwóch procesów: wyboru i doboru. Jakiś element językowy jest wybierany najczęściej w procesie gramatycznego i semantycznego dostosowania go do innych elementów. Jak zauważył R. Jakobson, „wybór dokonuje się na bazie ekwiwalencji, podobieństwa lub różnicy, synonimiki

czy antonimiki, podczas gdy kombinacja – potrzebna do zbudowania szeregu – powstaje na bazie przyległości”. „Funkcja poetycka – to projekcja zasady ekwiwalencji z osi wyboru na oś kombinacji: ekwiwalencja staje się konstytutywnym chwytem szeregu” (Jakobson 1989: 88). Każdy kolejny wybór jest ograniczony przez wybory już dokonane, ale ograniczenie to nie jest całkowite, zawęża jedynie pole możliwości wyboru.

Jeśli zasady selekcji są ustabilizowane, powtarzalne, przewidywalne, w pewnym stopniu skonwencjonalizowane, wówczas powstają style typowe (gatunkowe, funkcjonalne, epoki literackiej, prądu literackiego itp.). Jeżeli wybór ma charakter nieusystematyzowany, powstają style indywidualne. Należy sądzić, że nie wszystkie style funkcjonalne w jednakowym stopniu dopuszczają operację wyboru. Styl informacji prasowej, styl urzędowy czy naukowy mają repertuar środków podlegających selekcji znacznie bardziej ograniczony niż styl artystyczny czy potoczny. Ten ostatni jednak ze względu na brak dystansu czasowego między myślą a jej językowym wyrażeniem, co J. Bartmiński nazwał „zasadą minimalizacji wyboru”, nie pozwala na w pełni świadome wyselekcjonowanie elementów językowych (Bartmiński 1975).

Nie dla wszystkich stylów funkcjonalnych wybór jest procesem jednakowo ważnym. M.R. Mayenowa pisze:

„Jeśliby się chciało szukać *differentia specifica* języka poezji, to nie w określonych wyborach konkretnych językowych elementów (wybory są historycznie zmienne), lecz w specyficznej funkcji, która niejako pozwala, nakazuje inny stosunek do wszystkiego, co służy przekazywaniu znaczeń w takich wypowiedziach. Zmieniają się stosunki wewnątrz znaku językowego i to stanowi *differentia specifica* takiego języka funkcjonalnego jak język poetycki” (Mayenowa 1979: 330-1).

Należy więc zgodzić się ze stwierdzeniem, że stylowi zawsze towarzyszy wybór. Jest on realizowany na wszystkich piętrach organizacji wypowiedzi. Każda propozycja stylistyczna wyrosła na gruncie językoznawstwa strukturalnego zawiera *explicite* lub *implicite* omawiane pojęcie. Wielu badaczy uważa wybór za główny czynnik stylotwórczy, np. P. Guiraud: styl to „aspekt wypowiedzi, który jest wynikiem wyboru środków ekspresji” (Guiraud 1954: 103; cyt. za: Skubalanka 1995: 191). Pole wyboru jest tym bardziej ograniczone, im większy stopień konkretyzacji. Największa swoboda dotyczy języka w ogóle, rozumianego jako byt wyidealizowany, abstrakcyjny, niedostępny w bezpośrednim doświadczeniu, choć jest to swoboda teoretyczna; nieco mniejsza – danego języka etnicznego, mniejsza – stylu języka, jeszcze mniejsza – dotyczy określonego tekstu, najmniejsza zaś – konkretnej wypowiedzi w obrębie tekstu.

Poczynione tu uwagi mają charakter ogólnego wprowadzenia w stylistyczną problematykę wyboru. Weryfikacja niektórych z nich powinna być oparta na gruntownych studiach materiałowych. Należałoby również dokładnie przeanalizować pewne pojęcia, przede wszystkim synonimu i synonimiki, nie są one bowiem jednoznacznie rozumiane w bogatej już literaturze przedmiotu. Wymaga to jednak oddzielnych opracowań.

Literatura

- Bartmiński J., 1975, *O pewnej różnicy między językiem pisanym i mówionym (zasada minimalizacji wyboru)*, „Prace Filologiczne” XXV, s. 225-232.
- Bartmiński J., 1981, *Derywacja stylu. – Pojęcie derywacji w lingwistyce*, pod red. J. Bartmińskiego, Lublin, s. 31-54.
- Dąbska-Prokop U., 1966, *Stylistyka Bally'ego w tekstach zamieszczonych w wyborze. – Stylistyka Bally'ego*, wybór tekstów pod red. M.R. Mayenowej, teksty przełożyła i opatrzyła przypisami U. Dąbska-Prokop, Warszawa, s. 25-39.
- Górny W., 1987, *Struktura tekstu na tle struktury języka. – Problemy teorii literatury*, seria 1, wyd. 2, wybór prac H. Markiewicz, Wrocław, s. 55-68.
- Guiraud P., 1954, *La stylistique*, Paris.
- Jakobson R., 1989, *Poetyka w świetle językoznawstwa*, tłum. K. Pomorska. – *W poszukiwaniu istoty języka*, wybór, red. naukowa i wstęp M.R. Mayenowa, Warszawa, t. 2, s. 77-124 (pierwodruk polski: „Pamiętnik Literacki” 1960, t. 2, s. 431-473).
- Klebanowska B., 1990, *Synonimia składniowa. Ćwiczenia dla cudzoziemców*, Warszawa.
- Klemensiewicz Z., 1982, *Jak charakteryzować język osobniczy? – Składnia, stylistyka, pedagogika językowa*, wybór prac pod red. A. Kałkowskiej, Warszawa, s. 561-575 (pierwodruk: „Zagadnienia Literackie” 1964, nr 1, s. 43-53).
- Marouzeau J., *Nature, degrés et qualité de l'expression stylistique. – Stil- und Formprobleme in der Literatur. Vorträge des VII. Kongresses der Internationalen Vereinigung für moderne Sprachen und Literaturen in Heidelberg*, Heidelberg 1959.
- Mayenowa M.R., 1972, *Analiza doktryny. – K. Vossler, L. Spitzer, Studia stylistyczne*, wybór tekstów i oprac. M.R. Mayenowa, R. Handke, Warszawa, s. 5-28.
- Mayenowa M.R., 1979, *Poetyka teoretyczna. Zagadnienia języka*, wyd. 2 uzup. i popr., Wrocław.
- Milewski T., 1973, *O zakresie i przedmiocie badań stylistycznych. – Stylistyka polska. Wybór tekstów*, oprac. i wstęp E. Miodońska-Brooks, A. Kulawik, M. Tatar, Warszawa, s. 9-34 (pierwodruk: „Język Polski” XXIV, 1939).
- Skubalanka T., 1969/70, *O pojęciu wyboru w stylistyce*, Biuletyn Lubelskiego Towarzystwa Naukowego, Sectio A-D, vol. 9/10, s. 15-20.
- Skubalanka T., 1984, *Historyczna stylistyka języka polskiego. Przekroje*, Wrocław.

- Skubalanka T., 1986, *Założenia gramatyki stylistycznej. – Typy opisów gramatycznych języka*, pod red. M. Basaja, Wrocław, s. 141-155.
- Skubalanka T., 1995, *O stylu poetyckim i innych stylach języka. Studia i szkice teoretyczne*, Lublin.
- Trzynadłowski J., 1965, *Styl i kompozycja*, Wrocław.
- Wierzbicka A., Wierzbicki P., 1968, *Praktyczna stylistyka*, Warszawa.
- Wilkoń A., 1978, *Język a styl tekstu literackiego*, „Język Artystyczny”, t. 1, s. 11-20.

Selection as the Basic Distinguishing Feature of the Linguistic Style

There are three very important distinguishing features of linguistic styles: selection, construction and transformation. The notion of selection is still regarded as arguable and amiguous. The reason for that is a limited collection of possible choices the speaker can make. It is also necessary to distinguish between the stylistic selection and unstylistic one. The first one consists of pragmatic (one chooses the element which is close to the described part of reality) and grammatical choices (one chooses an element which is consistent with grammatical rules).

The stylistic selection, however, assumes that the choice is made between synonymous components (elements). Therefore, it is worth distinguishing between selection as a procedure and selection as a result of this procedure. The linguistic style is established as the result of two procedures: selection and adaptation, because a linguistic element may be selected in the process of grammatical and semantic adaptation to the other elements. Probably, the procedure of selection cannot be identically applied to all functional styles.